

HAGYOMÁNY

Nógrádi boszorkánypercek

Vannak az emberi társadalom fejlődéstörténetében olyan szociális jelenségek, amelyek embertelensége és érthetlensége századok múltával meghökken, de egyúttal megismerésre is sarkall. A kanibalizmus, az emberáldozatok, a boszorkányégetések, a kirakatpercek esetei olyan társadalmi jelenségek, amelyekben az egyén az adott hit- és eszmevilágú, tudásszintű társadalom áldozatává válik, aminek eredménye a közösség megnyugvása, biztonságérzetének növekedése. A középkorban és az újkor elején a boszorkánypercek hulláma öntötte el Európa országait. Hacsak harmadfélszáz évet megyünk is vissza az időben, azt tapasztaljuk, hogy ha egy-egy közösségen belül valakire a boszorkányságnak a gyanúja esett, akkor annak (de még családjának is) attól a pillanattól fogva üldözöttségekkel, meghurcoltatásokkal, megkínzattal és gyakran a máglyahalállal kellett szembesülnie. S mindenképpen számolnia kellett azzal, hogy a társadalom kiközösíti, ha életét meg is hagyja. Így volt ez egész Európában, elsősorban Nyugat-Európában, szerinte Magyarországon és megyékben is. Bizonyítják azok a törvénytörési, egyházi, úriszéki jegyzőkönyvek, amelyek ránkmaradtak, megőrizve elődeink boszorkánypereit.

Századok múltával az emberi elme, tudással felvértezve, újra felfedezte a boszorkányokat és pereiket. A dokumentumok értékes forrásai lettek a néprajznak, művelődéstörténetnek, nyelvészetnek, jogtörténetnek, de még a pszichológiának és az orvostudománynak is. Már a századelőn megindult a gyűjtésük. Komáromy Andor kísérte meg először Magyarország boszorkánypereit összegyűjteni, azonban munkáját az első világháború megszakította. Utána csupán szórványosan jelentek meg gyűjtemények e perekből. Újabb Schramm Ferenc tette közzé, mintegy Komáromy könyvének folytatásaként, a magyarországi boszorkánypereket, amelyek között Nógrád megyeiek is vannak. Azonban levéltáraink, múltunk gazdag tárházai, mindig rejtenek a böngésző-kutató ember számára új felfedeznivalót. Így áll a dolog a boszorkánypercekkel is.

Milyen jellemzői voltak egy megyebeli boszorkánynak? A válasz előtt az európai boszorkányfogalmat, valamint a pogány magyar hitvilágot érdemes kevés szóban bemutatni. Boszorkányokat az ókorban is ismertek, s talán azóta, hogy az embernek ismerete és fantáziája lett. Az első kevés volt a környező világ és a vele történő események megmagyarázásához, a másik segített, amennyiben a magyarázatot a fantasztikumban találta meg. Európai boszorkányokká a pogány hit makacs gyakorlóit váltak. Főleg nők, akiknek ősi szertartásai egyre érthetlenebbeknek, titokzatosabbaknak tűnhettek az új hit, a kereszténység szemében. Legfőbb jellemzői voltak: szövetség az ördöggel, részvétel a boszorkányszombaton, seprún repülés, boszorkányjeggy (anyajegy) megléte, paráználkodás az ördöggel, a boszorkánybalzsam összeállításának ismerete. Üldözésük Európában, főleg Nyugat-Európában az 1484-es pápai bulla után hatalmas méretűvé duzzadt. Egész falvak hamvadtak el a máglyák tüzeiben az intézményesített boszorkányüldözés „eredményeként”.

Honfoglaló őseink gazdag hitvilággal érkeztek új hazájukba, a Kárpát-medencébe. Hitük természetfeletti erővel sámanok, táltosok, boszorkányok voltak kapcsolatban. Mivel a természeti jelenségeknek kellő ismeret híján a természetes magyarázatát nem tudták adni, ezeket a természet törvényein felül álló szellemek jó vagy rossz akaratával hozták összefüggésbe. E szellemekkel szertartások, révülések, imák által jutott kapcsolatba a sáman, táltos, vagy a boszorkány. A magyarság megkeresztelkedésével nemcsak új rítusokhoz, új imákhoz, új szertartásokhoz kellett alkalmazkodniuk a pogány hitű magyaroknak, de új babonákhoz is. A régi viszont nem tűnt el teljesen, hanem beleolvadt az új, a győztes hitvilágba. Ebből a szempontból figyelemre méltóak Szent István és Kálmán király törvényei: mindkét királyunk külön rendelkezett a keresztény nyugat-európai értelemben vett boszorkányokról és külön a bűbájosokról, ördöngösökről, a pogány hit gyakorlóiról.

Ezek után a feltett kérdésre visszatérve azt válaszolhatjuk: megyénk boszorkányai inkább vajakosok, bűbájosok, ördöngösök, látók, nézők, varázslók, garabonciások, vagyis az elpusztult pogány hitvilágunk táltosainak, sámanjainak elkorcsosult utódai voltak, akiknél alig lehet fedezni az Európában általános, előbb felsorolt jellemzőket. (A továbbiakban tehát a boszorkány szót a fenti értelemben használom.) Jó vagy rossz cselekedeteik a mindennapi élet tárgyait tették hasznavehetetlenné, vagy tették átlagosnál nagyobb hasznót hajtóvá. Hatalmukkal „képesek voltak” végtagokat kitekerni, megszorítani, általában megbetegíteni, gyermeket éjjel földhöz csapni, kísérteni állattá változtatva, főként fekete macskává, tehének tejét véressé tenni vagy elapasztani, férjhezmenést megakadályozni, vagy

épp ellenkezőleg segíteni, elvesztett állatot megtalálni, tolvaj embert kinyilatkoztatni. Szinte valamennyi boszorkány kitűnt azzal, hogy sokkal több teje-vaja volt, mint szomszédainak.

Cselekedeteik indítói a tanúvallomása szerint vagy az volt, hogy valaki megtagadta valamely kérésüket (ilyenkor aztán bosszút álltak), vagy valaki megkérte őket, segítsen gondjába megoldásában. Idézet az első esetre egy 1714-es perből, amelyet a Patakon lakó Zsiga Örsze ellen indítottak, s amely során az egyik tanú szerint így bosszulta meg a kérés megtagadását az említett Zsiga Örsze: „Ez előtt egy esztendővel Zsiga Örsze hitta a fatenset (tanút) magával kendert áztatni, aki hogy el nem ment véle, következő éccak a pitvarban az ágyon, azhol csak maga hált, Zsiga Örsze képeben megszorítván kegyetlenül kínzotta és csigázta, mondván; miért nem jöttél ennekem kendert áztatni? Mely csigázás miatt egész karácsonyig fel nem vehette magát”. Egy másik eset 1718-ból Herédéről, Molnár Kata peréből. A gazda nem akarta tovább megtűrni a házánál a csordás feleségét, aki a tanú vallomása szerint ily szókra fakadt, s nagy kárt is okozott a gazdának: „No, úgymond, nem akarnak itt szenvedni. De elhagyék azt, hogy Csordás György felesége két tehenit sem jűjt egy icce vaját. S nem tudják még azt, kinek mit cselekedhetek én. Amint is csakhamar ezen fatensnek (tanúnak) egy salva venia (engedelemmel legyen mondva) kablája (kocája) hetedmagával hirtelen megdöglött és elveszett. Hasonlóképpen egy nyári borjúja is ugyanazon a héten, amely nap megbetegedett, azon éjjel elveszett. Abszolút rajta semmi tályog sem obserlátott (figyeltetett) meg. Hallott ezen fatens olyat is, hogy inter caetera (egyebek közt) azt mondta volna azon megnevezett aszszony: ha én akarnám, az én uram meghalna, én pedig egy óráig sem lennék özvegy”.

A nagykürtösi molnár, aki látó hírében állt, így fenyegetőzött: „Jöjjön akarki is az én kertemben és próbálja meg, csak egy foghagymát szakajcsón és meglátja mi történik rajta”. A herédi vádlottról pedig azt vallották a tanúk, hogy „elég szer fenyegette a herédi leányokat közönségesen azzal, hogy bizony férjhez nem mennek, gyermekeket pedig fogtok szülni, így megcselekszem nékik”.

Tetteik másik indítói (valaki megkérte, hogy mint látó segítsen elvesztett állatát megkeresni, a tolvajt „kinyilatkoztatni”) példa az az 1714-es per, amelyben a vádlott Kopa Mihály, az előbb említett nagykürtösi molnár volt. Az anya miután a fia méheit meglöpték, elment a molnárhoz, hogy megtudja a tolvajt. Közben a tolvaj fiatalember meghalt, betegeskedés után. Emiatt mentegőzik az anya eképpen: „Jóllehet ezen fatens maga járt a nagykürtösi molnárhoz, Kopa Mihályhoz, vevén magával az meglopott méhek sejtéből és morsalékjából, de mindazonáltal nem kérte arra, hogy valami halalos veszedelem érje a lopót, hanem csupáncsak azt kívánta, hogy az tolvaj nyilatkoztassék ki”.

A boszorkányok körüli hiedelmek között a leggyakrabban a tehénnel kapcsolatos lelhető fel. S ez érthető, hiszen a falusi ember életét és létét a tehén hasznavehetetlensége, vagy hasznát hozó volta nagyban befolyásolta. A gazdag hiedelemvilágból olvassuk el Zsiga Örsze receptjét, amit a tanú vallomása alapján idézünk fel: „Zsiga Örszevel egy szálláson lakván látta, hogy egy fazék vizet hozott. Tudakozván Zsiga Örszét; hol jártál Örzsik, hogy olyan lusta vagy? Arra felelt: arra tanítottak, hogy három pusztá kútból hozzak vizet és azt főztem három telet torzsával együtt, s úgy adjam tehenemnek. Látta szemeivel, midőn Zsiga Örszének a tehene megellett, a borjút az ablakon vetette be a házba. Azután ismét kivitte az udvarra a vátót (vályú) hágdostata által, s meg által a borjával. Látta azt is, hogy mindennap adogált valamit tehenének a korszóbul”. Mit adott a korszóbul? A csordásné készítménye a falu bírójának vallomása szerint ez volt: „Hogy amidőn kiment volna maga maga kerti végiben imádkozni pünkösöd harmadnapján idején reggel, rájött Zsiga Örsze egy nagy fazékkal, hozván benne vizet és hangyaszombokot. Avval szállására ment Zsiga Örsze és kemencét befűtve főzte azon vizet. Azután elhozatta fatens ezen fazekat, más kisebbel, aki füstben fel volt függesztve. Abban is volt valami víz és fellyül rajta olyan volt, mint az vaj, olyan vastagon, mint az kés foka”.

Ha aztán valakit a naiv tudatlanság, az irigység vagy olyan ártatlan cselekedetek, mint gyökérásás, vajkészítés mesterségének jobb ismerete a boszorkányság gyanújába kevert, akkor hamarosan szembe került az egyházi, a világi, vagy a vegyes igazságszolgáltatással. Egyébként a hatóságok, legalábbis a világiak, nemigen kezdeményeztek pereket. Egy-egy ügy inkább a falu megnyugtására indult. Boszorkány jelenléte a faluban a babonás emberek szemében nagy veszedelemnek számított. Még jobban féltek tőle, mint a hatóságoktól. A felbolydult falu csillapítására először a falu bírójának intette a boszorkányságot űző személyt, hogy hagyjon fel azzal, különben a vármegye gácsi tömlőcseke vetíti. Ha úgy tűnt, az ő szava nem használ, akkor valóban elvitték és a vármegye törvénytörésekre ítélkezett feletle. Ez azonban nem ment egyhamar. Egy fél év is eltelt az itéle-

tig. Ez idő alatt a szolgabíró felvette a jegyzőkönyvet a vádlott falujában, amit a tárgyaláson ismertettek együtt a kínvallatás és egyéb ártatlanságot bizonyító próbák során készült protokollumokkal (jegyzőkönyv). A tanúvallomások jegyzőkönyvét ilyen kérdőpontok alapján vették fel általában: „Mit tud, mit hallott, mit látott, Salgó Tarjánban lakos Vince Mihály felesége, Tót Anna micsoda életet élt és micsoda vétekben leledzett? Vallya meg! 2. Micsoda bűvölést, bájölést tud hozzája? Avagy pedig micsoda boszorkányságot hallott életében íranta? Magyarázza meg! 3. Ki tud ebben a dologban jó tanúnak lenni?” A tárgyalás elején az ügyész ismertette a vádat és mindig súlyos büntetést kért, hivatkozva arra, hogy a vádlott tettei ellentmondanak „Isten és országunk törvényeinek”. A kért büntetés égetés volt, holott a Corpus Juris törvényei erről nem rendelkeznek. Ez megint csak az európai boszorkányüldözés hatásaként magyarázható. Szent István ugyanis eképpen hozott törvényt: „Ha valami boszorkány találkozik, vigyék a bírák törvénye szerint az egyház eleibe és bizzák a papra, hogy böjtöltesse és oktassa hitben; böjtölés után pedig menjen haza. Ha másodízben találtaik azon vétekben, alázza meg magát ismét böjttel; annakutána a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén homlokára, mellére és válla közé, menjem haza. Ha pedig harmadízben, adják bírák kezébe”. A bűbájósokról, ördögösökről külön rendelkezett: „Hogy Isten teremtménye minden gonosznak ártalmától ment maradjon és senkitől kárvallást ne szenvedjen, hacsak nem Istentől, ki előmenetelét is adja, tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördögösöknek és bűbájósoknak: hogy senki bűbájjal, vagy ördögös tudománnyal egy embert is erejéből kiforgatni, vagy elveszteni ne merjen. De ha mégis ember, vagy asszonyember ennekutána illetén dologra vetelednék, adják annak kezébe, akit megrontott avagy rokonai kezébe, hogy tegyenek törvényt reá az ő akaratjok szerint. Ha pedig jövendőmondók találatnának, akik hamuban, s más effélékben meszterkednek, igazítsa meg őket a püspök ostorral”. Szent László csak

röviden így rendelkezett: „A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, amint a püspök jónak látja”. Kálmán király törvényei pedig eképpen szólnak: „Boszorkányokról pedig, mivelhogy nincsenek, semmi emlékezet ne legyen”; de : „A bűbájósokat a főesperes meg az ispán emberei keressék fel, s vigyék törvény eleibe”.

A megyei törvényszék által hozott ítéletek között nem lelmi nyomát, hogy égettek volna Nógrádban boszorkányt (bár az egyik vádlottal kapcsolatosan megjegyzik, hogy annak anyja is boszorkány volt, akit megégettek). Az 1695—1722. közötti ismert perekben már nem hoztak ilyen szigorú ítéletet: „Az producált (bemutatott) bizonyosságokból csak holmi paraszt gyanúságok jöven ki, minthogy valamely aggravens circumstantiák (terhelő körülmények) azokhoz nem járultanak, ezért az ellene kelt panaszokra nézve öt hónapi raboskodása elégséges büntetésnek ítéltetett lenni, tartozván mindazonáltal rezerválist (bizonyosságlevél) adni magáruul, elbocsájtatik. Molnár Kata saját keze + kereszt vonása”.

A történelmi Nógrád megye területéről 1695 és 1722 között tizenkét községből tizenhárom boszorkányról van tudomásunk jelenleg. Hét esetben csupán a vádlott nevét ismerjük. Nyilván sokkal több volt, de az eljárásról vagy nem vettek fel jegyzőkönyvet, vagy elkallódott az idők folyamán. A tizenkét község pedig a következő: Baglyasalja, Felsőpetény, Herencsény, Heréd, Horpács, Kosd, Nagyoroszi, Patak, Nagykürtös, Pálfalva, Salgótarján, Pinc. A nemek megoszlásának aránya is érdekes. A perbefogottak háromnegyede nő, egynegyede férfi.

Végül is a boszorkánypereknek Mária Terézia 1768-as, majd II. József rendeletei vetettek véget. Azonban boszorkányság vádjával a továbbiakban is fel-feljelentettek embereket a hatóságoknál. Ez még a XIX. század utolsó évtizedeiben is előfordult.

Hausel Sándor

